

Projektet Bibliotek utan hinder 2006 Slutrapport

Mona Quick, maj 2007

Innehåll

Bakgrund s 2
Samarbetspartners s 6
Biblioteken s 7
Studiedagar s 9
Dyslexi-veckan s 10
Utbildningsanordnare och studerande s 11
Läromedel s 13
Talböcker s 14
Symboler och skyltning s 16
Ny teknik s 17
Tillgängliga kataloger s 20
Utvärdering s 21
Ekonomiskt utfall s 23
Idé- och kunskapsbank s 22
Informationsspridning s 22
Slutord s 23
Behöver lösas framöver s 23

Inledning

Projektet Bibliotek utan hinder har varit ett samarbetsprojekt mellan Länsbibliotek Östergötland och biblioteken i Östergötland, främst i Norrköping och Motala. Projektledare på halvtid under helåret 2006 var Mona Quick.

Projektets syfte har varit att underlätta biblioteksanvändningen för vuxenstuderande med läs- och skrivsvårigheter, och målgrupper har varit såväl biblioteksanställda som pedagoger och vuxenstuderande på nivåer under högskolenivå. Projektet har innefattat kunskapsöverföring, attitydpåverkan och introduktion av ny teknik och ny exponering.

Projektet har:

- Informerat på biblioteken om dyslexi och bemötande.
- Informerat om och initierat användningen av ny teknik på biblioteken.
- Initierat nya sätt att skylta och emballera talböcker för seende läshandikappade. Gjort mallar för knubbar och etiketter och byggt upp en idé- och kunskapsbank för nationellt användande.
- Spridit information om bibliotekens olika tjänster (traditionella och nytillkomna) till lärare m.fl. inom vuxenutbildning (ej högskolenivå).
- Lobbyarbetat för tillgängliga kataloger.

Bakgrund

Nedanstående texter är tagna ur projektansökan:

”Bibliotek utan hinder” är ett pilotprojekt med målet att utveckla bibliotekens stödformer för vuxenstuderande med funktionsnedsättningen läs- och skrivsvårigheter/dyslexi så att biblioteken kan erbjuda en service som är likvärdig den till andra vuxenstuderande. Projektet beräknas pågå under 1,5 år med start tidigast höstterminen 2005. Den totala kostnaden beräknas uppgå till 590 000.

Parter i projektet: Komvux i Norrköping, Länsbibliotek Östergötland, Norrköpings Stadsbibliotek, Motala Bibliotek, Carlsund Utbildningscentrum inkl gymnasiebiblioteket där, regionavdelningar av HSO och FMLS

I målsättningen ingår

- att utveckla bemötandet av vuxenstuderande med läs- och skrivsvårigheter/dyslexi
- öka personalens kunskaper om hjälpmedel så att de kan handleda i att använda hjälpmedel vid informationssökning
- att handledare för vuxenstuderande med läs- och skrivsvårigheter/dyslexi har god kunskap om bibliotekets resurser för informationssökning och hur eleverna använder dessa
- att rådgivare på lärcentra har kunskap om funktionshindrade med läs- och skrivsvårigheter/dyslexi och hur de kan använda biblioteket
- att belysa situationen när det gäller tillgång till inlästa läromedel och annat material för vuxenstuderande under högskolenivå

Utvärderingen genomförs av projektledaren och/eller av styrgruppen med hjälp av enkäter och intervjuer med deltagare och personal. Utvärdering av projektet fokuseras på vilka effekter som uppnåtts för de enskilda deltagarna i målgrupperna och hur projektets metoder kan föras över på andra biblioteks verksamhet.

Målformulering vid projektets start

Mål

- att utveckla bemötandet på bibliotek
- att öka bibliotekens kunskaper om hjälpmedel
- att informera lärare och studerande (vuxenutbildning) om bibliotekets möjligheter
- att undersöka tillgången till inlästa läromedel och annat material

Aktiviteter

Bemötande och pedagogik:

- Studiedag för bibliotek med föredrag av en dyslektiker, en pedagog och ett bibliotek.
- Personalmöten på kommunbiblioteken om bemötande och några hjälpmedel.
- Modell för biblioteksvisning görs, kring hjälpmedel, e-böcker, talböcker m.m.

Information och skyltning:

- En enkel folder görs om bibliotekets möjligheter.
- Granskning av tillgängligheten på alla bibliotekens webbsidor.
- Lättläst text till länets gemensamma studiewebb och bibliotekens webbsidor.
- Länksamlingar och dynamiska länkar med vissa talböcker och lättlästa böcker.
- I Norrköpings bibliotek ändrar vi skyltningen och kompletterar med symboler.

Medier och hjälpmedel:

- Norrköpings bibliotek ökar sin avdelning för bok & talbok för vuxna. Man kopierar talböcker och sätter i den tryckta boken. Symboletiketter sätts på ryggen.
- Vi funderar på i vilken utsträckning länsbiblioteket kan köpa vissa läromedel för vuxenstuderande.
- Testas i Norrköping: skanna texter till elektronisk text för att läsa i dator med talsyntes. Överföring till DAISY med inläsning från talsyntes.
- Alla bibliotek får ett exemplar av läsprogrammet LexiLäser.
- Påverkansarbete så att bibliotekskataloger och databaser får stavningstolerans.

Vägval tidigt i projektet

I alla projekt har man att välja mellan två inriktningar. Antingen gör man ett avgränsat försök som helt eller delvis avslutas efter projekttiden, eller så låter man projektet bli starten på något som sedan ska fortlöpa inom vanlig verksamhet och budget. I detta projekt fanns också valet att geografiskt avgränsa området till två kommuner kontra spridning över hela länet.

Till fördelarna med avgränsade försök hör att man kan göra intensiva satsningar som bortser från långsiktiga konsekvenser. Till nackdelarna hör riskerna att man väcker förhoppningar hos målgrupperna som sedan inte kan infrias, och att man måste hålla ett så högt projekttempo att den lokala bibliotekspersonalen kanske inte känner sig riktigt delaktig. En risk med geografisk avgränsning är att om något fallerar på försöksorten/orterna går hela projektet om intet.

Till fördelarna med långsiktigt och brett projektarbete hör att man bygger upp en hållbarare verksamhet, har rimligare möjlighet att informera, och sprider risken för motgångar. Till nackdelarna hör mindre tid på varje ort, en långsammare uppbyggnadstakt, och en risk att det inte finns något påtagligt resultat att visa upp vid projekttidens utgång.

I detta projekt valde jag att arbeta långsiktigt och brett. Detta kan delvis ha stridit mot projektets ursprungliga målformulering (som jag inte varit delaktig i), men jag fick acceptans för denna linje från chef och kollegor på Länsbibliotek Östergötland, från ingående bibliotek samt från projektets samarbetspartners HSO och FMLS. Vid utvärderingen ansåg HSO och FMLS att detta varit en riktig strategi.

Bakgrunden till ställningstagandet

Jag har i många år arbetat för och tillsammans med personer med läs- och skrivsvårigheter, och har ett starkt engagemang för att förbättra biblioteksservicen till den gruppen. För mig är detta ett alldeles för allvarligt ämne för att riskera besvikelser från personer med dyslexi och deras lärare/handledare.

Det är svårt att nå fram till denna grupp funktionshindrade, här finns många sårade människor med välgrundad misstro mot samhällets insatser, och många som totalt valt bort biblioteken. När man erbjuder något måste det finnas en långsiktighet i det. Att ge en tidsbegränsad insats vore att strö salt i såren och skulle i förlängningen leda till "badwill" för biblioteken.

I informationsinsatsen finns det med nödvändighet en långsiktighet, eftersom den i hög grad handlar om attitydpåverkan. Till någon som i grunden är positiv till bibliotek och böcker är det relativt lätt att sprida information om nya tjänster. Till någon som är misstänksam, eller rent av negativt inställd, till bibliotek och böcker fordras insatser som är personliga, kreativa och återkommande – och det finns ändå ingen garanti för att man lyckas få personen att använda biblioteket.

I projektets ursprungliga utformning var Norrköping och Motala de enda projektorterna. Vid projektets början hade förutsättningarna ändrats något. I Motala skulle projektinsatsen fördelas mellan biblioteket på Carlsund Utbildningscentrum och folkbiblioteket. Flera av vuxenutbildningarna vid Carlsunds Utbildningscentrum har dock flyttats till Ekenäs lärcenter, som geografiskt ligger en bra bit från Carlsund. Att dessa elever skulle söka upp Carlsunds bibliotek är inte realistiskt, utan för dem

är folkbiblioteket ett rimligare alternativ. Vid en referensundersökning i Östergötland hade ju också Motala bibliotek en mycket stor procent vuxenstuderande, jämfört med de andra biblioteken.

På folkbiblioteket hade sjukfrånvaro reducerat tillgänglig personaltid och man sade därför att Motala bibliotek bara kunde medverka på miniminivå. Detta blev en stor komplikation även för Carlsunds medverkan. Att skanna upphovsrättsligt skyddat material och göra det tillgängligt som talsyntesinläst DAISY förutsätter talbokstillstånd, något som Motala bibliotek har men som då inte fanns för gymnasiebiblioteket på Carlsund.

Utgången i Motala kändes alltså oviss. I Norrköping var förhållandet snarast det motsatta. Under lång tid hade Skoldatateket vid Norrköpings bibliotek fört ut information om DAISY och hjälpmedel. Biblioteket hade redan viss teknisk utrustning och kunnande. Kontinuerliga visningar för vuxenstuderande gjordes. Där handlade det snarast om att i högre grad integrera de vuxenstuderandes behov i ett tillgänglighetstänkande som redan fanns.

Att göra ett projekt bara i Motala och Norrköping kändes sårbart och svårt att göra en modell utifrån. Även om tyngdpunkten låg på dessa orter valde jag att sprida projektet även till övriga bibliotek i Östergötland. Jag ansåg också att övergången till DAISY behövde snabbas upp på många bibliotek i Östergötland och tog chansen att medverka till detta.

Allmänt om processen

Att befinna sig på ett plan bredvid och alltså inte arbeta på de bibliotek som omfattas av ett projekt leder alltid till större svårigheter att nå resultat, det har många projekt före mig konstaterat. Det blir svårare att få/hinna komma på återkommande möten, och att övertyga många som är inblandade. I projekt som riktar sig till funktionshindrade räcker det naturligtvis inte med att övertyga talboksansvariga, men det är där det ofta hamnar. Det är svårt att få ihop möten med alla inblandade. Det räcker ju inte heller att komma och göra handfasta insatser ibland, och sådana insatser måste ju ändå samordnas med när personalen kan.

Ovanstående problem upplevde jag i projektarbetet tillsammans med Norrköpings bibliotek. Som alltid i projekt tog förankringsfasen lång tid, i detta fall alltför lång tid enligt min mening. Norrköping är ett stort bibliotek med mycket personal. Bara att komma underfund med vem som ska göra vad, och vilka personer som ska dras in i beslut kring möblering osv. har tagit sin tid. Förändring på ett ställe berör även andra avdelningar. Det är svårt att vara projektledare utifrån när man behöver komma in i rätt sammanhang i rätt kronologi. Det finns en bit kvar på de flesta bibliotek innan tillgänglighetsfrågor uppfattas som en naturlig del av all verksamhet.

När man befinner sig mera stadigvarande på projektbiblioteket blir det enklare att delta i olika möten, man kan ”informera i flykten”, göra fler handfasta insatser tillsammans med andra, och lära upp andra kring ny teknik m.m. allteftersom. Detta upplevde jag i projektarbetet på Motala bibliotek, eftersom jag fick en tjänst där från september 2006. Även tidsmässigt låg detta rätt eftersom jag koncentrerade mig på Norrköping under våren och Motala under hösten.

Jag arbetade halvtid med projektet. På min andra halvtid hade jag eget företag, där jag var involverad i andra tillgänglighetsprojekt. Dessa projekt fick glädje av varandras resultat i betydligt högre grad än de störde varandra tidsmässigt. Att tvinga in så mycket arbete under begränsad tid, med projektet, företaget och senare Motala bibliotek, gav dock en personlig arbetsbelastning som var alltför hög. Sviterna efter detta syns bl.a. i att det tagit lång tid att göra klart denna slutrapport. Detta innebär dock att jag kan ta med hur utvecklingen varit under våren 2007.

Enligt projektets ursprungliga utformning skulle det inrättas en styrgrupp. Jag har mycket dålig erfarenhet av att försöka hitta mötestider som passar för en större grupp människor från olika orter. Jag valde ett pragmatiskt förhållningssätt – hade kontinuerlig kontakt med representanter för FMLS och HSO, Skoldataket och Dyslexicentrum, och med bibliotekspersonal.

Generellt har detta varit ett mycket pragmatiskt projekt där inriktningen var vuxenstuderande, men självklart har resultatet blivit en standardhöjning även för andra personer med läs- och skrivsvårigheter, t.ex. i ungdomsskolan, och för andra grupper av läshandikappade. Jag har accepterat att sprida information i bredare sammanhang som gymnasieutbildningar m.m. men dragit gränsen vid grundskolan (men lärare och elever därifrån har förstås varit välkomna till dyslexi-mingel). Jag har inte riktat mig mot funktionshindrade studerande på högskolenivå, då dessa har en mycket god service från sina högskolor och Talboks- och punktskriftsbiblioteket.

Samarbetspartners

Handikapporganisationer

Styrelsen för FMLS Östergötland har fått information om projektets planering på ett styrelsemöte. Jag har också haft kontakt med personer på FMLS nationella kansli, Torbjörn Lundgren som är projektledare för ett läromedelsprojekt, och Skriv-knutens konsulenter.

Jag har haft kontinuerlig kontakt med Karl Svensson, ordförande i Östergötlands regionförening av FMLS (Förbundet funktionshindrade med läs- och skrivsvårigheter), och Ann-Marie Berg, projektledare för vuxenutbildning vid Handikappföreningarna Östergötland (här förkortat som HSO, vilket eg. är deras tidigare förkortning).

Vi har både haft mera formella arbetsmöten, med diskussion kring innehåll och planering av projektet, och kontakt via e-post, telefon och informella samtal vid olika arrangemang. De har båda varit mycket aktiva i projektet och positiva till de förändringar som gjorts på biblioteken. De tycker det är synnerligen viktigt med ett nationellt arbete för tillgänglighet och stavningsstolerans i bibliotekskataloger, eftersom detta är själva grunden för ett självständigt användande av biblioteket.

Ann-Marie Berg har lett ett vuxenutbildningsprojekt under tre år, som både riktat sig mot handikappföreningarna, lokalt och regionalt, för att dessa ska uppmärksamma vuxenutbildningen, och mot den kommunala vuxenutbildningen, för påverkan mot tillgängligare vuxenutbildning. Hon bor i Norrköping och har själv en vuxen son med läs- och skrivsvårigheter. Hon har hjälpt till att sprida information om bibliotekens service inom sitt projekt, och bl.a. bjudit in mig att ge information på en regional konferens, där både handikapporganisationer och vuxenutbildare fanns med.

Karl Svensson hade sedan tidigare bra kontakt med Åtvidabergs bibliotek, och har engagerat sig i att hitta kontaktpersoner på andra orter, för biblioteken att samarbeta med. I just Norrköping och Motala har dock detta inte lyckats. I Motala finns inga medlemmar med styrelseuppdrag, eller sådana som vill ”träda fram” offentligt. Där har biblioteket i stället kontakt med Roger Swan på Handikappföreningarna Motala.

Skoldatateket och Dyslexicentrum

Vid Norrköpings mediacentral (lokaliserad i Norrköpings stadsbibliotek) finns ett Skoldatatek. Dyslexikonstulent/Pedagogassistent Gudbjörg Gudjonsdottir-Holm har varit mycket aktiv i projektet, särskilt i samarbetet kring Dyslexiveckan. Även den tekniska kunskapen på Mediacentralen har används i uppbyggnaden av bibliotekets anpassade dator och nedladdningsrutinerna kring talböcker.

Dyslexicentrum, lokaliserat i Linköpings bibliotek, har också varit delaktigt i projektet. I planeringen av projektet var inte Linköpings bibliotek med, men blev gradvis alltmer inblandad. Under avsnittet om bibliotek beskrivs detta mera.

Biblioteken

I den ursprungliga projektplanen var två orter utvalda, Norrköping och Motala. I Norrköping med stadsbiblioteket som motor, i Motala med folkbiblioteket och biblioteket vid Carlsunds utbildningscentrum. Dessa bibliotek har också fått störst tyngd i projektet, men även andra bibliotek har dragits in i viss utsträckning. Se resonemanget i bakgrunds-kapitlet för denna bredare inriktning.

Grunden

Tolv folkbibliotek i Östergötland har fått föredrag och demonstration av ny teknik. (Det saknade biblioteket är Ödeshög, som hade vakanser under stor del av 2006.) Till träffen inbjöds även skolbibliotekarier, i alla bibliotek utom de största kommunerna Norrköping och Linköping. Tanken var att all personal skulle vara med, det skulle inte vara ”frivilligt” utan ”obligatoriskt” personalmöte. All personal behöver ha en grundläggande kunskap kring funktionshinder och bemötande, för besökaren kan träffa vem som helst. Självklart missade vi ändå en del, som var sjuka eller hade andra förhinder.

Föredragets beståndsdelar:

- Information om projektet, exempel på symboler osv.
- Juridiskt kring talböcker och anpassad information.
- Statistik kring olika handikappgrupper.
- Grundläggande information om vad dyslexi är.
- Bemötande av personer med olika funktionshinder.
- Information om ny teknik med talsyntesinläsning m.m.
- Demonstration av programmet LexiLäser.
- Diskussion och frågor.

Till personalen delades det ut kort information om projektet och TPB-rapporten "När böckernas värld öppnar sig", intervjuer med dyslektiker som börjat läsa talböcker (denna har jag själv skrivit). Jag påminde också om boken "Det var ju inte dum jag var", om dyslektiker som besöker bibliotek.

Själva föredraget tog ca 1 timme, men det blev ofta många tillkommande frågor och diskussion. Efteråt har jag fått mycket positiv respons. Roligast av allt är att flera personer sagt: "Jag trodde inte detta skulle vara något för mig, men var ju mycket nyttigt och intressant!"

Norrköpings bibliotek

I Norrköpings bibliotek hade vi två föredrag för personalen, först ett "frivilligt" möte som bara en mindre del av personalen besökte, och sedan vid ett större "obligatoriskt" personalmöte. Jag deltog också i specifika möten: ledningsgruppen, lokalplaneringsgruppen (för att möblera om och se på skyltning), utbildning i att använda olika program för skanning och talsyntes och förstås planeringsmöten och praktiska möten med klistring av genreetiketter osv.

En liten ommöblering har gjorts så att tillgängliga medier bildar en logisk men ändå blockuppdelad avdelning mitt i biblioteket. LL tryckta böcker + ljudböcker och LL-talbok i bok – två hyllsektioner men jämte varandra. Bakom står "talbok i bok" för vuxna i en vinkelhylla, där det även finns broschyrer om dyslexi m.m. (internt kallad dyslexihörnan). I vinkelns slut står den anpassade datorn på ett höj- och sänkbart bord, med skanner i ett skåp bredvid. Den anpassade datorn bokas med särskilt lånekort som hämtas i informationsdisken. Tvärsöver gången finns talböcker för vuxna och mitt emot dessa står Äppelhyllan med bl.a. talböcker och talbok i bok för barn. Detta är en bra lösning där man lätt ser varje block och samtidigt lätt upptäcker de andra blocken. Inom dessa block finns knubbar med symboler.

Talbok i bok för vuxna har ett växande bestånd, och många nya tryckta böcker har inköpts för att kompletteras med talbok. Försök har gjorts att täcka alla populära fackområden, men det finns förstås även skönlitteratur. Genreetiketter har satts på skönlitteratur och på LL-skön.

Komvuxelever i Norrköping kommer regelbundet till biblioteket för visningar och då visas förstås även möjligheterna med anpassad dator m.m.

Under projektets gång har jag även samarbetat med Skoldatateket som är en del av Mediacentralen, lokaliserad i stadsbibliotekets lokaler.

Motala bibliotek

Även i Motala hade vi två allmänna personalmöten, för att personal skulle kunna avlösa varandra i utlåning och information. Under projektets gång hölls specifika utbildningar/möten med skolbibliotekarierna och skolbibliotekscentralens assistenter (skolbiblioteken tillhör organisatoriskt Motala bibliotek), barnbibliotekarier, personal på talboks- och boken kommer-avdelningen och filialpersonal. Vi har haft "workshop"-eftermiddag med nedladdning och iordningställande av "talbok i bok".

Jag har vid flera tillfällen träffat personal (bibliotekarie och tekniker) från Carlsunds utbildningscentrum, och sedermera även från Platengymnasiet. Jag ingår i en tillgänglighetsgrupp med dessa, som träffas regelbundet. Då dessa bibliotek nu fått

egna talbokstillstånd har de även fått praktisk undervisning i att göra egna talsyntes-DAISY.

I Motala bibliotek pågår arbetet med att omvandla alla gamla bok & talboks-paket till ”talbok i bok”, samt att komplettera med nya sådana. Genreetiketter har satts på talbok i bok och på LL-böcker. LL-skön har också delats upp i genrehyllor. Symboler på knubbar finns inte bara på dessa avdelningar utan även i många vanliga fackhyllor. Nya skyltar som görs får alltid symbol. Tidskrifterna har lagts i ämnesordning i stället för alfabetisk ordning, och varje ämne har även fått symbol.

Motala bibliotek har inte schemalagda visningar för vuxenstuderande, utan där får man ta in information om anpassad utrustning i alla sammanhang där det går, och även samarbeta med Carlsunds bibliotek.

Linköpings bibliotek

Linköpings stadsbibliotek skulle ursprungligen inte vara med i projektet, men drogs ändå med mer och mer. Som konsult blev jag ombedd att göra en budget för investeringar i anpassad utrustning och föreslog själv att jag även skulle titta på vad en framtida tjänst skulle innehålla. Linköping har nu en mycket bra anpassad utrustning, inte bara med tanke på dyslektiker utan även för gravt synskadade och andra handikappgrupper.

Det har också anställts en särskild tillgänglighetsbibliotekarie, som arbetar med marknadsföring och ny teknik, och jag har deltagit i hennes introduktion, samt visat talsyntesproduktion för flera ur personalen. Regelbundna visningar sker för vuxenstuderande, och studiebibliotekarien tar alltid upp även den anpassade delen. Vid invigningen av ett lärcentrum i biblioteket lyfte pressen fram möjligheten till DAISY-inläsningar som en del av utbudet.

Under projektets gång har jag även samarbetat med Dyslexicentrum, som är lokaliserat i biblioteket.

Övriga bibliotek

De övriga folkbiblioteken har främst varit aktiva under dyslexiveckan, men i några fall har denna vecka varit ett avstamp för fortsatt starkare engagemang. Här bör särskilt nämnas Åtvidaberg, Valdemarsvik och Boxholm. Söderköping hade redan tidigare en ambitiös verksamhet riktad mot barn och ungdomar med läs- och skrivsvårigheter.

Personal från gymnasiebiblioteken har fått extra mycket information detta år om talböcker och ny teknik, av studiekonsulent Anné Hederen på länsbiblioteket. Eftersom mitt projekt hade en studieprofil hade vi ett tätt samarbete. Gymnasiebiblioteken har också besökt studiedagarna i ganska hög omfattning.

Studiedagar

Projektet har medverkat i tre studiedagar. En DAISY-dag i början av projektet och en i slutet, i samarbete med det reguljära mediearbetet på länsbiblioteket. Den första DAISY-dagen (januari) tog bl.a. upp juridiken kring talbokskopiering m.m., där jag gjorde en genomgång. Medverkande var främst personal från folkbibliotek.

Den senare dagen (december) innehöll en demonstration av tjänsten TextIT, utförd av Anders Abrahamsson från företaget Insipio. Pedagoger m.fl. var inbjudna specifikt till denna demonstration, och det kom några personer enbart till den. Vid denna studiedag gjorde jag även en demonstration av hur man kan producera ett talsyntesinläst DAISY-dokument. Förutom personal från folkbibliotek deltog även personal från gymnasiebibliotek, komvux i Norrköping och universitetsbiblioteket.

En specifik studiedag kring dyslexi anordnades av projektet i september, med inbjudan till både bibliotek och pedagoger i länet. Denna innehöll vetenskaplig information om dyslexi från Stefan Samuelsson, professor vid Linköpings universitet och även verksam vid ett norskt universitet. Pedagog Ulla Tjernell och dyslektikern Gunilla Kämpe berättade om och demonstrerade olika lärstilar och knep för inläring, och Gunilla berättade om sin långa väg till en fungerande läsning. Cina Hermansson, läs- och skrivtekniker vid Falköpings bibliotek, berättade om bibliotekets läs- och skrivhörna. Jag avslutade med information om projektet.

Studiedagen hade ett brett deltagande, där folkbiblioteken var i minoritet och gymnasieskolorna i majoritet, samt personal från komvux och universitetsbiblioteket. Information om studiedagen hade skickats via Ostbib, men också via nätverket för gymnasiebibliotek som uppmanades sprida den till lärare. Komvux i Norrköping och Motala hade fått information om den vid träffar jag hade med dem.

Dyslexi-veckan

Dyslexi-veckan inföll i början av oktober och bedömdes vara ett utmärkt tillfälle att föra ut bibliotekens service. Redan tidigare år hade FMLS och vissa bibliotek samarbetat kring informationsbord, men i år ville vi göra något mer. Projektet var också inne i en sådan fas att det fanns något att visa upp.

I Norrköping planerade Skoldatateket ett digert program, och gemensamt kom vi fram till ytterligare programpunkter. Jag uppmanade alla bibliotek som ville att göra ett Dyslexi-mingel, där projektet skulle stå för förfriskningar. Jag gjorde en mindre utställning om talböcker och talsyntes-DAISY till alla folkbibliotek (utskrivna färg-A3), samt skickade efter broschyrer och affischer från FMLS, TPB m.fl., som fördelades proportionerligt på biblioteken. Utställningen visades hela veckan och kompletterades lokalt med talböcker och spelare.

Dyslexi-mingel kallade vi det för att det skulle kännas litet mera lättsamt, och det var ett öppet hus där bibliotekspersonal visade talböcker och ny teknik, och representanter från FMLS fanns på plats för att samtala med besökare. Dryck, kakor och vindruvor serverades. Formen som sådan var mycket lyckad – som vi trodde kom pedagogerna i början av eftermiddagen, på väg hem, och allmänheten litet senare.

Minglen var ett samarbete mellan biblioteken, projektet, FMLS Östergötland och Handikappföreningarna Östergötland, samt i Linköping även Dyslexicentrum, och i Norrköping Skoldatateket. Själv medverkade jag i mingel i Linköping, Boxholm, Norrköping och Motala. Dessutom hölls det mingel i Valdemarsvik och Åtvidaberg, där biblioteken och FMLS höll i arrangemangen. Kinda bibliotek hade FMLS-information utan mingel en eftermiddag.

Jag anmälde arrangemangen till evenemangskalendrar av olika slag (FMLS tidning och webbplats, Östgötakultur, dagstidningskalendrar) och skickade pressmeddelanden till tidningar och lokalradio/TV. Övriga marknadsföring fick skötas av respektive bibliotek (+ Dyslexicentrum och Skoldatateket), och gjordes främst via affischer, information på webbsidor och riktade e-postutskick.

Som ett exempel: I Motala skickade vi e-post till samordnande assistenter på alla skolor och bad dessa sprida det till lärare. Vi fick in det på nyhetsplats på kommunens webb. Motala bibliotek betalade också en annons i två lokaltidningar. (Projektet hade inte råd med annonser, så dessa fick i så fall betalas av respektive bibliotek.)

Norrköpings programpunkter

Må: Bibliotekets service – 1 extern besökare (från Komvux bibliotek)

Ti: FMLS/HSO – Ingen extern

Ons: Studentlitteratur – Ingen extern

To: Två olika komvux-punkter – 5 respektive 8 externa

Dyslexi-mingel

Linköping må 16-19 – 30-40 externa

Boxholm ti 15-19 – 17 externa

Norrköping ons 16-20 – 10 externa

Åtvidaberg ons 15-18 – 30-40 externa

Valdemarsvik to 16-19 – 40-50 externa

Motala to 16-19 – 60-70 externa

Som vanligt är det inte storleken på orten som styr utfallet av besökare. Att Boxholm som är en så liten ort hade 17 besökare är strålande. Åtvidaberg och Valdemarsvik var också oerhört nöjda med tillströmningen av intresserade. I Motala var det stundtals kaotiskt – själva visningen av LexiLäser skedde i ett rum för ca 20 personer och det var konstant kö med personer som ville in. Utanför rummet tog två talboksbibliotekarierna hand om besökare och gav dem information och broschyrer. En komvuxlärare hade tagit med hela sin klass som skulle skriva artiklar.

Pressen skrev flera artiklar, både inför och efter arrangemangen, och även Radio Östergötland hade ett långt inslag.

Utbildningsanordnare och studerande

Jag hade ett stort dilemma när det gällde information till utbildningsanordnare, pedagoger och studerande – bibliotekets service måste ju vara utbyggd först, annars hade jag inget att berätta om. Tillgång till vanliga talböcker är inte särskilt intressant när det är de inlästa läroböckerna som efterfrågas.

Arbetet i Norrköping fortskred långsammare än jag hoppats, det nya fanns egentligen inte på plats förrän till dyslexiveckan. I Norrköping fick jag därför prata om vad som skulle komma när jag träffade utbildningsanordnare. I Motala ställde jag faktiskt in min första överenskomna träff med rektorn för komvux, för att jag inte visste vad jag skulle säga när allt var så osäkert där.

Sammanlagt i projektet blev det mindre information till utbildningsanordnare än vad jag hade velat. I den ursprungliga projektplanen var projekttiden 1,5 år och detta hade varit mera praktiskt. Som jag tidigare har berört är detta inte den sorts projekt som kan forceras fram. Samtidigt är det ju inte ett projekt där innehållet tar slut, så informationen till utbildningsanordnare och studerande fortskrider allteftersom.

Viktigast var Norrköping och Motala, resterande orter fick respektive bibliotek ta hand om (plus information vid studiedagar och dyslexi-mingel.) Jag fokuserade på komvux, eftersom det är välkänt att många personer med dyslexi ser komvux som en ny chans att ta igen vad de förlorade i sin tidigare skolgång.

I den ursprungliga projektplaneringen var även lärcentra en viktig målgrupp, men det tycker jag var en felbedömning. De flesta som använder lärcentrum studerar på högskolenivå, och personer med funktionshinder ska i första hand vända sig till sin högskola. Högskolorna, med TPB som läromedelsanpassare, kan ge väsentligt bättre service för anpassade högskolestudier än vad folkbiblioteken kan göra. Man kan säga att detta projekt försökte att något utjämna de kraftiga skillnaderna i förutsättningar som råder mellan komvuxstuderande och högskolestuderande. Kort uttryckt: Högskolestuderande med funktionshinder har stora möjligheter att få adekvat stöd. Vuxenstuderande på lägre nivåer har små möjligheter.

Norrköping

Norrköpings komvux fick flera besök. Jag träffade först personal på dyslexienheten, och blev sedan inbjuden till den s.k. "biblioteksgruppen" där det finns representanter för alla utbildningsinriktningar vid komvux, samt rektor. Jag blev även inbjuden till Infoteket, som har representanter från komvux, syo och arbetsförmedlingen.

Komvux hade ett par programpunkter i dyslexiveckan, dit även andra från komvux och infoteket kom. Personal från komvux bibliotek kom även på olika studiedagar. Norrköpings bibliotek har regelbundna visningar för komvux-studerande, där även anpassningar tas upp och en särskild folder finns.

Min linje är att man vid ALLA visningar ska berätta även om anpassad utrustning och medier – i varje grupp finns det alltid någon som har glädje av den kunskapen. I Norrköping blev det dock i början en krock med ett traditionellt synsätt, där allt som handlar om funktionshinder gärna läggs på talboksavdelningens personal. På stora bibliotek brukar detta synsätt vara mera cementerat än på mindre.

Motala

I Motala hade jag turen att få komma på en studiedag för hela komvux-personalen, inklusive rektor. Flera komvux-lärare och komvux-elever kom också till dyslexi-minglet. Jag fick också medverka i en studiedag för lärarna på Carlsunds Utbildningscentrum, tillsammans med Gudbjörg Gudjonsdottir-Holm från Skoldatateket i Norrköping. Platengymnasiets lärare får information via gymnasiebibliotekets personal, bl.a. på en studiedag med dyslexitema. Motala

bibliotek har gjort ett antal produktioner av talsyntes-DAISY till elever på Platengymnasiet (mer om detta i avsnittet om ny teknik.)

Vid en utbildningsmessa för gymnasie- och vuxenstudier i västra länsdelen (på Carlsund) hade jag ett informationsbord som inte blev så välbesökt men några lärare och elever tog kontakt. Min placering var i ”ingångsproppen”, så många sneglade på mitt bord i väntan på att komma vidare. Jag gjorde en ”sambroschyr” som presenterade både folkbiblioteket och gymnasiebiblioteken i Motala, och hade även med material från Vadstena och Mjölby bibliotek.

Motala har inte regelbundna visningar för komvuxelever. I alla sammanhang tas dock även anpassningar upp, t.ex. vid en träff med personal från Folkuniversitet Motala, visning för en studiegrupp arbetslösa från samma studieförbund, föredrag för Pensionärsuniversitetet och bokprat för en Motala-grupp från Vadstena folkhögskola. En särskild folder finns för utdelning.

Linköping

I Linköping träffade jag, tillsammans med studiebibliotekarien, rektorn för Kunskapstorget som är en samordning för all vuxenutbildning. Han blev mycket intresserad av de nya möjligheterna med ny teknik. Vuxenutbildningen och stadsbiblioteket har redan ett omfattande avtal kring visningar och service, så även den anpassade informationen passar väl in i det konceptet. Han tänkte även initiera en diskussion med gymnasieskolorna och grundskolan kring detta.

Vid alla visningar för studerande tas även anpassningar upp, och en särskild folder finns för utdelning. Vid invigningen av det nya lärcentrum som är lokaliserat i stadsbiblioteket skrev pressen även om de nya möjligheterna för funktionshindrade studerande.

MoA Lärcentrum bedriver vuxenutbildningar inom vårdområdet, och de har fått särskild information eftersom de var min ”testskola” för talsyntesinläst DAISY (mer om detta i avsnittet om ny teknik.)

Studiefrämjandet i Linköping, som har kurser för arbetslösa även på andra orter, har fått information.

Dyslexicentrum vid Linköpings bibliotek var mycket intresserade av att samarbeta. De bjöd in mig som ”huvudtalare” på en öppen träff för gymnasielärare, och tog även med mig till en information för lärare vid Anders Ljungstedts gymnasium.

Regionalt

Bildningskonsulenten och styrelsen för Östgöta bildningsförbund har fått information vid ett styrelsemöte. Här ingår länets studieförbund och folkhögskolor.

Handikappföreningarna Östergötland hade bjudit in komvux-lärare till en konferens, där jag fick möjlighet att berätta om projektet.

Läromedel

Komvux-studerande befann sig länge i en moment 22-situation. De förväntades köpa sina egna läromedel, men de läromedel som lästs in som talbok fick inte köpas av

enskilda, utan bara av bibliotek. Folkbiblioteken köpte inte in inlästa läromedel, och många komvux har inte egna bibliotek.

Ett formellt hinder är nu undanröjt genom att talböcker får köpas av enskilda. Dessutom görs många inlästa läromedel som ljudböcker, tillgängliga för alla att köpa. Om man har råd vill säga – en inläst lärobok kan kosta mellan 200 och 1 200 kr.

När det gäller grundskola och gymnasium har skolan ett absolut ansvar för inlästa läromedel, och pengar till detta ingår i stadsbidraget. För komvux-studier finns inte samma ansvar från skolans sida. (En del hävdar att gymnasieförordningen inte gör någon åtskillnad mellan ungdomsgymnasiet och komvux, och att samma ansvar föreligger, men flertalet skolor tolkar det inte så.)

Även för studier i studiecirkel, på folkhögskola och i arbetsmarknadsutbildning finns riktade bidrag som skolan kan använda till inlästa läromedel. På högskola och universitet har TPB ansvar för att producera och låna ut anpassad kurslitteratur, och högskolan för att anpassa artiklar och kompendier.

Komvux-eleverna hamnar alltså rejält i kläm jämfört med andra studerande. Till komvux räknar jag här även KY-utbildningarna som inte räknas som högskolestudier. Jag har länge förespråkat att just komvux-eleverna ska få bättre service från sitt folkbibliotek, eftersom de oftast inte har någon annanstans att vända sig. En del komvux-utbildningar har avtal med gymnasiebibliotek, men detta gäller inte alla. Kan biblioteken i så hög grad som redan görs serva icke funktionshindrade högskolestuderande med tryckt litteratur så borde man i bibliotekslagens anda vara villig att även hjälpa funktionshindrade komvuxelever med inlästa läromedel.

Länsbibliotek Östergötland har nu beslutat att biblioteken kan lämna inköpsförslag även på inlästa komvux-läromedel till det kompletterande mediebeståndet. I takt med att folkbiblioteken fått talbokstillstånd och därmed kan ladda ner ur TPB:s bestånd behöver inte länsbiblioteken i samma utsträckning som tidigare köpa in udda talbokstitlar. I TPB:s bestånd finns ju numera även Specialpedagogiska institutets läromedel på talbok (och även TPB:s högskolelitteratur kan laddas hem). Däremot finns förstås inte de kommersiella ljudböckerna, som alltså behöver köpas.

Talböcker

I detta projekt har jag även tagit in en allmän diskussion om talböcker. Dels för att jag ville skynda på övergången till DAISY – om lärare i grundskola och gymnasium inte använder DAISY så blir det naturligtvis inte naturligt på komvuxnivå heller. Flera bibliotek i Östergötland har tagit beslut om att upphöra med utlån av talbok på kassett vid nyåret 2007/2008. Inom projektet har vi gjort ett gemensamt inköp (för att få mängdrabatt) av ytterligare DAISY-spelare.

Talboksarbetet har generellt varit alltför fokuserat på en målgrupp av äldre synskadade, och i någon liten mån på yngre dyslektiker i grundskolan. Vuxna dyslektiker har varit mycket osynliga i detta sammanhang, något som TPB:s omvärldsanalys nyligen har visat. För en seende dyslektiker är de traditionella talboksemballagen inte bara oattraktiva utan dessutom mycket svåränvända. Anonyma bokstäver utan bilder i långa rader.

Talbok i bok

I projektet har vi valt att bygga upp ett parallellt bestånd med ”talbok i bok”. Talboken (som kopieras eller laddas ner) finns i en ficka på omslagets insida. Detta blir nättare och snyggare än de stora boxar som bok och talbok tidigare förvarats i. Man kan se omslagsbilden och läsa baksidestexten. Många dyslektiker vill gärna låna både tryckt bok och talbok, inte bara för lästräningsböcker.

Äldre paket med talbok för lästräning och facklitteratur för seende görs om på detta sätt i Norrköping och Motala, men det görs även nya kombinationer av tryckt bok och talbok med normal läshastighet. Målgruppen för projektet är vuxenstuderande, men precis som alla andra studerande läser dessa inte bara läroböcker eller lästräningsböcker, utan även skönlitteratur, kompletterande faktaböcker och hobbyböcker. Denna nya avdelning är inget fullständigt urval, ett ”bibliotek i biblioteket”, utan ska fungera som smakprov, så att användarna sedan kan fråga efter andra titlar som biblioteket kan ladda ner och låna ut tillsammans med den tryckta boken. Här finns också en del LL-böcker med talbok, både för lästräning och för särvuxelever.

När man funderar på urvalet till denna hylla blir det också tydligt att urvalet på den vanliga talbokshyllan gjorts utifrån den synsvaga äldre låntagaren, medan handböcker av olika slag sällan finns. Även i TPB:s bestånd saknas en del populär facklitteratur, så Norrköpings bibliotek har skickat in en del inläsningsförslag på sådant.

Norrköping satsar ambitiöst och köper många nya tryckta böcker för att komplettera med talbok. Försök görs att täcka alla populära fackområden, så att det finns litet på varje område, men det finns förstås även skönlitteratur. Motala bibliotek har inte råd att köpa ett helt nytt bokbestånd till vuxen-talbok i bok, men har kunnat plocka en del intressanta titlar ur beståndet från en nedlagd filial, och ibland av dubblettexemplar. Ambitionsnivån har inte varit lika hög vad det gäller täckning, utan mera slumpartad. På barnavdelningen och till skolbibliotekscentralen har många nya titlar köpts.

För att det ska bli tydligt för alla att det handlar om talböcker har boken flera etiketter. På bokens framsida ”Innehåller även talboken”, på ryggen DAISY-logga, på baksidan vid streckkoden finns paragraf 17-texten. Boken ställs på särskild bok & talbokshylla. I Motalas katalog kallas dessa för Talbok i bok, och det behövs lånekort som tillåter talbokslån (talbokslåntagare eller talboksombud.) Det är helt onödigt att förse talbok i bok med punktskrift – de vänder sig inte till den målgruppen.

Mjuka emballage

Inom projektet har vi funderat på ytterligare en emballageform som vi dock inte förverkligat än, men som i alla fall Motala tänker göra snart. Det är mjuka skivfodral med enkla kopierade mallar (finns i idébanken, med symboler och förslag på olika färger). Skivfickorna kan förvaras i små skivlådor, som det är lätt att bläddra i. Detta kan vara ett bra komplement för populära titlar där man kan behöva flera exemplar, och för böcker som inte kan kombineras med tryckt bok (för att boken inte längre finns eller det blir för dyrt att köpa alla titlarna.)

På omslaget kan man göra en kort beskrivning. Det är inte tillåtet att använda beskrivningarna i TPB:s katalog eftersom Btj äger dessa. Projektet har dock

förhandlat fram att tipsen i Boktips.net får användas (och även förkortas av utrymmesskäl) på talboksomslag och i talbokslistor. Genom att bidra med egna tips får man använda andras tips.

Symboler och skyltning

För mer än tio år sedan intervjuade jag en dyslektiker som hade stora svårigheter att läsa. Nyligen hade hon upptäckt böcker och börjat se att det fanns bra saker på bibliotek, men hon var förvånad över att det fanns så få symboler på bibliotekens skyltar. Symboler finns ju på så många andra ställen och hon tyckte att biblioteken kunde bli mycket bättre på att underlätta letandet i lokalen.

I Norrköpings bibliotek gjordes under 2006 en ny grafisk profil (med byte av alla skyltar), och jag blev inbjuden av bibliotekschefen att delta med synpunkter. Jag såg att massor av skyltar hängde ner från taket, men ingen för talböcker eller bok och talbok (lästräning) för vuxna. Talböckerna hade mindre skyltar på gavlarna. Äppelhyllan hade en äppelskylt, men ingen förklaring av vad det innebär, ex. bok och talbok för barn. Den anpassade datorn hade en skylt med liten text som berättade om vad som fanns i den.

Jag föreslog symboler på vissa taks skyltar, gavel skyltar, special skyltar och knubbar, men fick inte gehör för detta. Man hade synsättet att det skulle vara symboler antingen på alla skyltar eller inga. Symboler på skyltar och allmänna knubbar ansågs inte estetiskt tilltalande. I den skrift som gjordes kring det grafiska programmet medverkar jag med en allmän text kring symboler och lättläst, och med en LL-version av en text.

Pictogram är ett symbolsystem som får användas fritt i offentliga miljöer. Projektet köpte en skiva med alla pictogram, och använde dessa på knubbar och för genremärkning av böcker. Visst har de sina brister ibland, det kan vara svårt att hitta en bra symbol till ett abstrakt begrepp eftersom de är gjorda för att fungera i en praktisk vardag, men man kan lämna förslag på ytterligare pictogram. Hjälpmedelsinstitutet m.fl. hade nyligen en design tävling för nya symboler.

Min tanke om en idealsituation är att besökare ska ha en översiktskarta med symboler, och att symboler ska finnas på vissa taks skyltar, gavel skyltar och knubbar. Inte alla, utan som en hjälp att hitta populära avdelningar, och sådana böcker som kan användas utan att man behöver ha hög läsförmåga, t.ex. hobbyböcker. Tanken med symbolerna är att dessa ska komplettera texten. När man läst orden en gång associerar man dem med symbolen, och behöver inte läsa igenom skyltarna och knubbarna nästa gång, utan kan gå direkt till rätt hylla.

Motala bibliotek har inte råd att byta ut alla befintliga taks skyltar, men alla nya som görs t.ex. vid information, utlåning och öppet magasin för tidskrifter får alltid symbol. Gavel skyltning m.m. kommer att ses över under 2007. Symboler på knubbar finns även i många vanliga fackhyllor. Tidskrifterna har lagts i ämnesordning i stället för alfabetisk ordning, och varje ämne har även fått symbol på skylten.

Knubbar

Vid projektets början stod LL-avdelningarnas fackböcker efter en enda knubb. Detta var ju åtskilliga böcker och för en dyslektiker (eller en utvecklingsstörd) skulle det

vara helt omöjligt att leta fram en bok inom ett ämne. Men det är orimligt att man ska göra knubbar för vartenda huvudsignum och lika opraktiskt för låntagaren blir det att alltid inordna populära underavdelningar under huvudsignumet. Man kan ha avdelning Pr utan att ha en allmän P. Praktiskt tänkande har styrt vilka knubbar vi gjort.

Knubbarna har symboler och lättläst text. För LL-avdelningen är det extra lättläst text som ska kunna förstås av personer med utvecklingsstörning. För Talbok i bok är det lättläst text, med tanke på dyslektiker. Även på talboksavdelningen är texten lättare än på vanliga hyllorna, även här med tanke på dyslektiker.

Jag hittade inga färdiga förslag på texter och symboler. Ett bibliotek hade skapat egna avdelningar på LL, men vi ville följa SAB-systemet för att ha en koppling till uppställningen på vanliga fackhyllorna och ha ett likvärdigt system som andra bibliotek. Färdiga knubbar från projektet finns nu för utskrift i idébanken och kan användas fritt av alla bibliotek.

I Norrköping står LL-ljudböckerna blandade med de tryckta LL-böckerna. Detta infördes även i Motala och Linköping, eftersom det är ett bra sätt att visa på ljudböckerna. Talböckerna måste dock stå separat, eftersom de inte kan lånas av t.ex. invandrare som vill lära sig svenska.

Genresymboler

Ett nytt pictogram för DAISY-talböcker skapades av Norrköpings bibliotek (det får användas av alla). Denna symbol sätts på ryggen på talbok i bok. I Motala har vi förfinat symbolen ytterligare: med grön färg runtom visas att det är talbok för lästräning (olika hastigheter), vit färg betyder normal hastighet och orange enbart långsam hastighet (ex. LL-böcker). Även i Motalas webbkatalog syns DAISY-loggan.

LL-böcker och talbok i bok har även en genremärkning där det är lämpligt. Kärleksböcker har ett hjärta, spänningsböcker en pistol osv. (Barndekare har dock ett förstoringsglas i stället.) I Motala har vi delat upp LL-böckerna i genrer med egen knubb, allt för att underlätta letandet efter lämplig bok. Detta gör ju många bibliotek redan idag i sitt vanliga bestånd, med fantasy och deckare. På sikt bör även de vanliga talböckerna få symboler. Talböckerna i mjuka emballage är tänkta att få det.

När jag visade denna genremärkning för FMLS ordförande sa han: "Fantastiskt. Nu kan ju jag hitta en bok själv i stället för att fråga!" Han var också mycket positiv till formen talbok i bok, både för att det blir mer lockande omslag och för att det blir mindre märkbart att det är just talböcker man lånat.

Ny teknik

Generellt på bibliotek är det en alltför stor fokusering på talböcker när det gäller anpassade medier. För andra vuxenstuderande är böckerna bara en del av informationsinhämtningen. Databaser, Internet, tidnings- och tidskriftsartiklar är minst lika viktigt. Därför måste det även finnas teknik och kunskap för att anpassa dessa medier på biblioteken.

Den anpassade utrustningen är dels sådan som kan användas direkt av brukarna, dels sådan som bibliotekets personal använder för att anpassa information.

LexiLäser

LexiLäser lanserades av FMLS i december 2005, det var alltså ett helt nytt program som köptes till folkbiblioteken i Östergötland. Utgångsläget var att enbart Norrköpings bibliotek hade någon anpassad utrustning i någon publik dator.

LexiLäser är ett billigt läsprogram som täcker flera behov – den läser upp olika sorters dokument med syntetisk röst, ger stavningshjälp när man söker i dokumenten, ger ordförklaringar, och kan spela in texter med konstgjord röst. Dessutom läser den DAISY-talböcker. Visst kan man göra en kvalitetsmässigt bättre anpassad dator genom att köpa flera olika program, men kostnaden skulle bli väsentligt högre, och möjligheten att spela in på enkelt sätt var en nyhet.

Visning av LexiLäser gjordes i samband med föredragen på biblioteken, och en enkel manual sammanställdes.

Med LexiLäser, en skanner och ett OCR-program har man en god grund för att tillgängliggöra bibliotekets samlingar. Projektet bekostade LexiLäser, kompletterande utrustning får varje bibliotek själv stå för. Norrköping har valt en traditionell utrustning, med dyslexi-programmen Vital och Vitex i en specifik dator, och kompletterande skanner i ett låst skåp. Dessutom finns Skoldatatekets utrustning i huset.

Linköping har gjort en mycket ambitiös satsning, med talsyntes och skärmläsare som fungerar även för gravt synskadade, och utrustning både på vuxenavdelningen och barnavdelningen. Dessutom har Dyslexicentrum ytterligare utrustning.

TextIT

Motala har satsat på en helt ny lösning, TextIT, som presenterades på dysleximässan i hösten 2006. Företaget Inspio fick presentera den tjänsten vid studiedagen i december. TextIT är en servicelösning där man loggar in på Internet och då får tillgång till talsyntes, ordbehandling med stavningshjälp på svenska och engelska, sökhjälp med stavningshjälp i dokument och på Internet, ordförklaringar och möjlighet att spela in text. Utlovad utveckling är en DAISY-läsare och en inbakat OCR-program.

Skillnaden mot LexiLäser är dels att man kan använda talsyntesen direkt på Internet (i LexiLäser får man klippa ut och klistra in), dels att man inte är bunden till en specifik dator. Man betalar för respektive licens per årsbasis, och kostnaden blir betydligt lägre än om man skulle köpt de ingående tjänsterna som program, och sedan tvingats uppdatera programmen allteftersom.

Grundtanken är att en licens ska kunna användas av en person oavsett var han befinner sig – hemma, i skolan, på biblioteket, på semester osv. Eftersom det är en Internet-tjänst fungerar den även i Mac-datorer, i Linux operativsystem, i tunna klienter osv. Jag ville vända på det – från vilken dator som helst i biblioteket skulle vilken brukare som helst kunna logga in.

Den lösningen betalade Motala bibliotek några utvecklingstimmar för, så nu kan andra bibliotek välja samma lösning till vanlig licenskostnad. Motala bibliotek har två samtidiga licenser, som enkelt nås via att klicka på en ikon med hemlig inloggning. Skulle någon logga in utan att använda tjänsten så loggas den datorn ut automatisk efter en halvtimme. Det har varit litet barnsjukdomar med tjänsten, men LexiLäser finns ju som alternativ. Även de två gymnasiebiblioteken i Motala har köpt varsin licens.

I Motala återstår att lösa hur man ska kunna tillhandahålla skanner för publikt användande på ett säkert sätt. En tidigare skanner stals omgående. Att låna ut en skanner som bärs omkring i biblioteket är ingen bra lösning, eftersom man lätt glömmer att säkra bildläsaren vid flyttning.

DAISY med talsyntes

Ett tryckt material kan skannas, korrekturläsas med OCR-program (eller annat läsprogram som innehåller OCR-funktion) och sedan spelas in på olika sätt. Med LexiLäser eller TextIT får man ett enkelt ljuddokument med hyfsad talsyntes, som kan brännas på skiva eller förvaras på USB-minne.

Vill man göra DAISY-dokument fordras det litet mer. Det finns olika vägar, som finns beskrivna i idébanken, men projektet valde av kostnads- och tidseffektivitetsskäl att använda en extern tjänst, DAISY Generator, via Internetuppladdning.

Vid biblioteken i Norrköping, Linköping och Motala finns personal som kan göra alla stegen från skanning till färdig produktion. Under projektet erbjöd jag mig att skanna önskat material till alla vuxenstuderande dyslektiker i kommunerna, men detta användes bara av Linköping. Länsbibliotek Östergötland kan också använda tjänsten, och gör både traditionella inläsningar och talsyntesinläsningar på begäran (mot timkostnad) till länets bibliotek m.fl.

Under projektet, och ett litet tag därefter, hade vi ett gemensamt abonnemang på tjänsten. Eftersom jag fick e-post-meddelande vid varje produktion såg jag i vilken utsträckning produktioner gjordes, vilket inte var i så stor utsträckning utanför länsbiblioteket. Efter projektets slut måste varje bibliotek antingen sluta ett eget avtal eller göra underavtal med länsbiblioteket eller välja andra lösningar. Motala har valt att sluta ett eget avtal kring DAISY Generator.

Varje bibliotek måste också bestämma villkoren kring hur de ger service med talsyntesinläst DAISY till individer och utbildningsanordnare. Motala bibliotek har tills vidare valt att göra allt material (dock aldrig hela böcker) kostnadsfritt oavsett vem som beställer det. I slutändan är det ju en funktionshindrad användare som får glädje av den inlästa texten, oavsett om det är individen eller en utbildningsanordnare som initierar anpassningen.

Grundskolornas bibliotek tillhör organisatoriskt Motala bibliotek, och även gymnasieskolornas bibliotek får haka på. Snart kan man via olika login se olika användare och då får framtidens användande utvisa om någon ekonomisk transferering ska ske. Själva arbetet med skanning och OCR kommer snart att utföras även av gymnasiebiblioteken eftersom de fått talbokstillstånd.

De lärare som fått information om möjligheterna har varit mycket entusiastiska och lovat att återkomma med material, när de vet vad eleverna behöver. En del lärare har uttryckt farhågor om att de skulle dränka biblioteket med jobb om de kommer med många inläsningar. Tiden är ofta knapp – det gäller att inläsningarna kan göras snabbt. I Motala hade jag initialt problem som försenade vissa inläsningar. En för gammal word-version i min arbetsdator visade sig vara problemet som hakade upp Internet-tjänsten, men detta kan ha gett ”badwill” för tjänsten.

Att demonstrera hur mp3-filerna kan spelas upp i en mobiltelefon har alltid väckt stor munterhet. I Motala har en del lärare bett om specialvisning av LexiLäser och andra möjligheter, för sig själva och utvalda elever.

Produktioner som gjorts

MoA Lärcentrum, en vuxenutbildning i Linköping med vårdinriktning kom att bli ”testare” i projektet. De tog själva kontakt med länsbibliotekets inläsningstjänst, men det var mycket att göra där just då så jag erbjöd dem att i stället kostnadsfritt få testa talsyntesinläst DAISY. Sammanlagt gjordes sju produktioner som lånades ut till deras elever, 1-2 exemplar vardera. Varje produktion hade ett tema, t.ex. cancer, och bestod av några tidnings- och tidskriftsartiklar, någon gång även ett bokkapitel.

I utvärderingen efter projektet säger de två elever som främst använt materialet att den syntetiska rösten är litet tråkig, men det är ok att använda den. De säger också att det inlästa materialet helt klart har underlättat studierna.

I Motala har en del produktioner gjorts åt elever vid Platengymnasiet, efter projekttidens utgång. Där har det främst handlat om lärarskrivna kompendier, och i något fall om grupparbeten som elevens skolkamrater gjort. Oftast har det varit material utan extern upphovsrätt, så då har produktionen ägts av skolan som ljudbok. I något fall med en novell har den lånats ut på långlån som talbok.

Elever som använt materialet säger samma sak som ovan – metallisk röst men ok att lyssna på, och bättre än att läsa själv.

Även steg 1, att skanna och OCR-kolla utan att spela in, har gjorts till en funktionshindrad som använder en taltjänst. Tidningsartikeln har e-postats till taltjänsten, som sedan läst upp den.

Spridningseffekt

Som kuriosa kan nämnas att Studentlitteraturs representant vid dyslexiveckan i Norrköping inte hört talas om de nya möjligheterna med konstgjord DAISY-inläsning. Han blev mycket entusiastisk, och bjöd in mig till deras monter på dysleximässan för att informera hans chef! Studentlitteratur gör numera flera titlar där DAISY-skiva följer med den tryckta boken, och han såg nya möjligheter till billigare och fler produktioner. Studentlitteratur är ett av de förlag som levererar bokfiler till TPB, för att underlätta deras e-textproduktion, så textgrunden för talsyntesinläsning finns redan.

Tillgängliga kataloger

Tillgängliga bibliotekskataloger med stavningstolerans är mycket viktigt för att personer med läs- och skrivsvårigheter ska kunna använda biblioteket. Flera personer

med dyslexi som jag träffat har uttryckt stor frustration över att inte själva kunna söka författare och titlar. Det är inte bara personer med funktionshinder som upplever detta, utan även barn, personer med andra modersmål och egentligen vem som helst när det gäller svårstavad författarnamn. Det finns undersökningar som visar att en mycket stor procent av alla sökningar i katalogen misslyckas p.g.a. felstavningar.

I dagens läge finns det inget biblioteksdatasystem som har någon vettig stavningstolerans och även ur andra aspekter finns det brister i tillgängligheten. I ett samtidigt tillgänglighetsprojekt jag gjorde i Sydost/Kalmar granskade jag bibliotekskataloger, och slutsatserna därifrån har även använts i ett underlag för biblioteken i Limit-området att ställa krav på katalogleverantörerna. Under 2007 genomförde Limit-biblioteken en seminarie-serie med katalogleverantörer, och vi var många som häpnade över den okunnighet och nonchalans som visades upp av en ledande katalogleverantör.

Jag har förmedlat kontakt mellan Oribi, som gjort NE:s stavningstolerans, och Motalas katalogleverantör. Oribi, som har lång erfarenhet av arbete med stavningshjälp till dyslektiker, säger att det inte är stora svårigheter att anpassa en bibliotekskatalog utifrån det grundarbete som gjorts med NE:s databas.

Jag har även tidigare framfört att det vore en bra hjälp om Sesim-portalen hade stavningstolerans den dag den blir tillgänglig för allmänheten. Då skulle sökningar i Sesim-skalet kunna korrigeras trots att ingående kataloger och databaser inte har stavningstolerans.

Men som alltid är det så här: leverantörer av tjänster gör vad kunden kräver och betalar för. Om biblioteken inte enas om detta krav och sätter press på leverantörerna så kommer inget att hända. Konkurrensen på bibliotekskatalogområdet är inte tillräckligt stark för att den i sig ska driva fram en sådan utveckling.

Bibliotekswebbar

I projektet hade jag även tänkt granska bibliotekens egna webbplatser, vilket i de flesta fall inryms inom kommunernas webbplatser. Eftersom jag gjorde en liknande granskning i ett annat projekt insåg jag att detta skulle bli mycket tidskrävande, och knappast skulle hinnas inom projektet.

Under projekttiden lät dock HSO Östergötland företaget funka Nu göra en tillgänglighetsgranskning av kommunernas webbplatser, och hade bl.a. valt lättheten att hitta uppgifter om biblioteket som ett kriterium. Jag översände länken till denna granskning till biblioteken, plus den mall för utvärdering jag utarbetat (där många av punkterna kan användas för självkontroll).

Utvärdering

På olika ställen i denna rapport finns redovisat korta utvärderingar. Som jag redan skrivit är det få dyslektiker som börjat använda den förändrade servicen på biblioteken, och informationsspridningen pågår fortlöpande.

FMLS ordförande och HSO:s projektledare tycker att det är mycket bra saker som påbörjats på biblioteken, t.ex. ny teknik för anpassningar, talbok i bok och symboler på skyltar och böcker. De säger själva att det tar lång tid innan saker når ut och får

genomslag, men de är glada för att projektet varit så brett, både geografiskt och innehållsmässigt. De tänker fortsätta att hålla ögonen på biblioteken, så att inte utvecklingen stannar av, och medverka i spridning av vidare information.

De elever som använt talsyntesinläst DAISY har tyckt att ljudet varit tillräckligt bra och att inläsningarna underlättat deras inläring.

Biblioteken har varit positiva till förändringarna, men förstås funderat på hur olika arbetsuppgifter, t.ex. skanning och produktion av talsyntes-DAISY, ska inrymmas och organiseras i det löpande arbetet.

Ekonomiskt utfall

Budgeten var 200 000 kr i statligt projektbidrag + 100 000 kr i internt projektbidrag.

Sammanlagda utgifter var 302 232 kr, men då 11 550 kr i konferensintäkter får räknas bort blir nettoutfallet 290 682 kr. Tillkommer efter projekttiden är timdebitering för talsyntesinläst DAISY, vilket för projektets del är mindre än 1 000 kr.

Utgifternas fördelning (avrundade)

- 253 000 kr Personalkostnader (min lön, arbetsgivaravgift osv + en föredragshållare + en kurs)
- 29 000 kr Studiedagar och konferenser (föredragshållare, biljetter, förtäring, konferensavgifter)
- 16 000 kr Teknik (LexiLäser, startkostnad DAISY Generator, Pictogram)
- 4 000 kr Trycksaker, cd (folder, cd-skivor)

Sammanlagd insats från biblioteken uppskattas till minst 25 % av heltid/helår vilket motsvarar ca 100 000 kr.

Idé- och kunskapsbank

Som en hjälp för biblioteken i landet har jag påbörjat en idé- och kunskapsbank på Länsbibliotek Östergötlands webbplats (www.lansbibliotek.ostsam.se). Här finns resonemang och mallar kring ny teknik, skyltning, knubbar, genreetiketter och annat från projektet.

Här finns också mycket annat material kring marknadsföring, webb och tillgänglighet, hopsamlat från andra projekt och mitt arbete med eget företag. Jag tror på att dela kunskap, och hoppas på att andra ska bidra till denna samling.

Informationsspridning

Information om projektet och idé- och kunskapsbanken har spridits via

- diskussionslistan Ostbib (Östergötland)
- diskussionslistan Biblist (nationell)

- länsbibliotekets publikation Biblioteken i Östergötland
- länsbibliotekets webb
- affischer på nationella länsbiblioteks dagar
- artikel i TPB:s tidskrift Bibliotek för alla
- artiklar i lokala dagstidningar i samband med dyslexi-veckan
- Handikappföreningarna Östergötland

Andra kommuner och län har fortsatt att ta kontakt med mig efter projektets slut.

Slutord

I allting man arbetar med har man ett professionellt åtagande, men också områden med en känslomässigt större tyngd. Jag har arbetat med talböcker och andra tillgänglighetsfrågor under lång tid, och har försökt se till olika gruppers behov, men känslomässigt har alltid dyslektikernas behov legat allra närmast hjärtat.

Varför? Kanske så enkelt som att jag fått god kontakt med många dyslektiker, och tycker att det ofta är roliga kreativa människor som fått arbeta orimligt hårt för att klara sig i ett samhälle som historiskt sett givit alltför litet hjälp till denna stora grupp. Andra funktionshinder kan vara så påtagliga, men här är det en gråzon där personerna ofta beskylls för att vara "lata", vilket oftast är själva motsatsen till vad de är!

Mina krav på biblioteken är i motsvarande grad höga. Vi måste bli bättre på att ge fullgod service till denna grupp och att marknadsföra våra tjänster på ett sätt som når ut. Visst skulle jag ha önskat att detta projekt hunnit ännu längre i detta arbete. Men viktigast är ändå att grunden finns och ett långsiktigt arbete påbörjats. Det tog mer än tio år med övergången till DAISY-talböcker i biblioteken, och ute i skolorna är denna övergång bara påbörjad! Saker tar tid, därför kan projekt aldrig genomföra en förändring, bara påbörja den. Det här är en slutrapport från det formella projektet – arbetet som sådant fortsätter.

När arbetet nu fortsätter sprids det ut även mot dyslektiker i andra åldrar, som i arbetet med grundskolan och gymnasierna som sker i Motala, och till fler handikappgrupper, som t.ex. vid en lokal mässa med handikappföreningar i Motala där Motala bibliotek gick runt och pratade med alla föreningarna och fick lägga ut en folder på bordet hos Handikappföreningarna Motala. Där plockades också material till de samlare med broschyrer kring olika funktionshinder och sjukdomar som byggs upp i Motala.

Behöver lösas framöver

Det finns några konkreta funderingar utifrån projektet som behöver lösas framöver:

- Tillgänglighetsgranskning av databaser och e-tjänster som används i länet.
- Fortsatt arbete för tillgängliga kataloger.

- Formerna för rapportering till Författarförbundet när det gäller talsyntesinlästa bokkapitel (diskussionen är påbörjad).
- Uppdatering av länsbibliotekets studiewebb, i det nya portalsammanhanget.

Och till sist också en betydligt knivigare fråga: När det gäller service till vuxenstuderande så har många projekt och forskningsrapporter visat att det handlar om nya roller för bibliotekarierna, mer åt det pedagogiska hållet än man varit van vid.

Vid mitt samtal med FMLS Skriv-knuten talade konsulterna om behovet av ”konkret hjälpsamhet”. Dyslektiker i vuxenutbildning har ofta ingen studievana och ingen studieteknik. De behöver handfast hjälp att lära sig hur man gör när man söker, och hur man bedömer vad som är viktigt. Detta ingår sällan i komvux undervisning. Är bibliotekarierna beredda att axla den rollen? Kan man boka en ”bibliotekarie special” som inte bara visar vilka hjälpmedel det finns utan även fungerar som en vägledare?